

Γιώργος Τόλιας

Χάρτες & Ιστορίες

*Ελληνικές Τοπογραφίες
της Αναγέννησης
και των Φώτων*

26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Ταξίδια με χάρτες σε τόπους και ουτοπίες

Περιεχόμενα

Χάρτες και ιστορίες	7
Γύρω από έναν στίχο του Βιργίλιου: Η Σύρος στα νησολόγια (15ος - 17ος αιώνας)	15
Επτανησιακή Τοπογραφία	41
Πολίχνες στον αρχαίο δρόμο: Στοιχεία για την Λοκρίδα κατά τους νεώτερους χρόνους	65
Η χαρτογράφηση της Θράκης, 14ος - 18ος αιώνας	91
Αθωνική ιερή χαρτογραφία: Οι απαρχές	117
Για μια ορατή αρχαιότητα: Χρήσεις και λειτουργίες του χάρτη της Ελλάδας του Νικόλαου Σοφιανού	161
Νεο-ουμανισμός, Αυτοκρατορία και Φιλελληνισμός: Καταβολές και λειτουργίες της Χάρτας του Ρήγα	193
Αντί συμπερασμάτων: Η συγκρότηση του ελληνικού χώρου 1770 - 1820	221
Ευρετήριο	239
Πρώτες δημοσιεύσεις	253

Χάρτες & Ιστορίες

Οι χάρτες είναι αναπαραστάσεις και προβολές, οργανωμένες και αναγνώσιμες εικόνες της φύσης και του πολιτισμού. Εποπτικά βοηθήματα και ερμηνευτικά εργαλεία, οι χάρτες εκφράζουν την εποχή τους, τις ανάγκες, τις ιδέες και τις πράξεις του καιρού που φτιάχτηκαν. Έτσι, οι τρόποι με τους οποίους «είδαν» τον ελληνικό χώρο οι χαρτογράφοι της Αναγέννησης και των Φώτων, δεν είναι απλά νοητικές αναπαραστάσεις και προβολές, εικόνες άμοιρες των γεγονότων τόσο των συγκυριακών –εκείνων που προκύπτουν από διοικητικές, οικονομικές, θρησκευτικές ή στρατιωτικές πρακτικές–, όσο και εκείνων που καθόρισαν τον ρου των πραγμάτων: τον Ουμανισμό, την Τυπογραφία, την Μεταρρύθμιση, την Επανάσταση.

Τα μελετήματα αυτού του τόμου επιχειρούν να φωτίσουν τις σχέσεις ανάμεσα στους χάρτες των τόπων και τις ιστορίες τους, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους αυτά ακουμπούν στην Ιστορία. Είναι αυτοτελείς ιστορικές σπουδές που λειτουργούν ‘τηλεσκοπικά’, προχωρούν δηλαδή από τους μικρότερους τόπους προς τους μεγαλύτερους: από ένα νησί σε ένα νησιωτικό σύμπλεγμα, μια επαρχία, μια περιφέρεια για να καταλήξουν στην Ελλάδα, ως ενιαία εθνοπολιτιστική οντότητα. Η χαρτογραφική επίσκεψη των ελληνικών τόπων ξεκινά από μια μικροσκοπική γεωγραφική ενότητα, ένα μικρό νησί των Κυκλάδων, την Σύρο, την εποχή της μετάβασης της από την λατινική στην οθωμανική κυριαρχία. Ακολουθεί η διερεύνηση της γεωγραφικής ταυτότητας ενός νησιωτικού συμπλέγματος, των Επτανήσων, κατά την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας. Έπεται η χαρτογραφική ιστορία μιας επαρχίας-κλειδί της οθωμανικής Ελλάδας, της Λοκρίδας, «της πύλης της Ελλάδας», όπως την περιέγραψαν οι ιστορικοί του 19ου αιώνα. Ακολουθεί η διερεύνηση της

ιστορίας της χαρτογραφίας μιας κεντρικής και ιστορικής γεωγραφικής περιφέρειας, της Θράκης, διπλά σημαντικής, τόσο λόγω του ζητήματος της ένταξης της ή μη στον χάρτη της Ελλάδας όσο και της γεωπολιτικής βαρύτητας που της προσέδιδε η έδρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στις χαρτογραφικές αναπαραστάσεις του ιερού τόπου της ορθοδοξίας, του Άθω, είναι αφιερωμένο ένα επιμέρους κεφάλαιο, ενώ τα δύο τελευταία εστιάζονται στις χαρτογραφικές προσλήψεις της Ελλάδας, όπως τις επεξεργάστηκε ο αναγεννησιακός ουμανισμός (Νικόλαος Σοφιανός) και ο προεπαναστατικός ριζοσπαστικός πατριωτισμός (Ρήγας Φεραίος). Τέλος, αντί συμπερασμάτων, το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου εστιάζεται στις διεργασίες συγκρότησης του εθνικού ελληνικού χώρου κατά την κρίσιμη πεντηκονταετία πριν την Ελληνική Επανάσταση.

Οι μελέτες που απαρτίζουν τον τόμο είναι κατά βάση εμπειρικές. Μέσα από πολλαπλές προσεγγίσεις και ολοένα και μεγαλύτερους ομόκεντρους κύκλους, αναδεικνύονται οι επαναλαμβανόμενοι κοινοί τόποι της ποιητικής και της πολιτικής των χαρτογραφικών αναπαραστάσεων της Ελλάδας κατά τους αιώνες της Αναγέννησης και των Φώτων, καθώς και οι μορφωτικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί όροι της πρόσληψης του ελληνικού χώρου.

Οι χαρτογραφικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος, προϊόντα των δυνατοτήτων και των προτεραιοτήτων άλλων εποχών, είναι προτάσεις τις οποίες η ιστορία έχει πλέον ξεπεράσει, όπως οι ιεροί χάρτες, τα νησολόγια, οι υβριδικοί αρχαιογνωστικοί χάρτες που προβάλλουν την αρχαιότητα στη σύγχρονη κατάσταση των τόπων. Η μελέτη τους σήμερα επιτρέπει να συμπληρώσουμε πολλά κενά από την ιστορική εικόνα της Ελλάδας. Κυρίως όμως επιτρέπει να κατανοήσουμε την ιστορικότητα εννοιών, ορισμών και αναπαραστάσεων που παραμένουν στο ιστορικό υπόβαθρο της δικής μας πρόσληψης του ελληνικού χώρου και, σε μεγάλο βαθμό, την καθορίζουν ακόμα.

Οι χαρτογράφοι είναι εξ ορισμού άνθρωποι πρακτικοί. Προσπάθειά τους είναι πάντοτε να αποδώσουν, με τρόπο εύληπτο και σαφή, λειτουργικά σύνολα δεδομένων που εγγράφονται στον χώρο. Σκοπός τους είναι να στηρίξουν την διαχείριση ποικίλων ζητημάτων, ως επί το πλείστο γνωστικών. Ωστόσο, πίσω από την διδακτική σαφήνεια και αμεσότητά τους, οι χάρτες παραμένουν σύνθετα ιστορικά τεκμήρια: τράπεζες μνήμης και, ταυτόχρονα, εργαλεία αναλογικού στοχασμού, ερμηνείες της ρευστής πάντοτε σχέσης που διατηρούν οι κοινωνίες με τον χώρο.

Η περίπτωση των χαρτών του ελληνικού χώρου παρουσιάζει ορισμένες επιπλέον ιδιαιτερότητες, στις οποίες πρέπει να αναφερθούμε ευθύς εξαρχής. Οι χάρτες της Ελλάδας και των περιοχών της συγκροτούνται κατά τους χρόνους των ξένων κυριαρχιών. Ανάμεσα στον 14ο και τον 17ο αιώνα, οι ύστερες βυζαντινές ηγεμονίες και οι λατινικές κτήσεις στην ελληνική Ανατολή κατακτούνται διαδοχικά και ενσωματώνονται στον οθωμανικό κόσμο. Οι ελληνικές χώρες θα γίνουν τελικά χώρες του σουλτάνου. Η απουσία μιας ελληνικής κρατικής οντότητας και των αντίστοιχων μηχανισμών της έχει σαν αποτέλεσμα ο ορισμός του ελληνικού χώρου και οι ποικίλες αναπαραστάσεις του να υπόκεινται σε εξωγενείς, ως επί το πλείστον παράγοντες. Πράγματι, ο ορισμός της Ελλάδας και των περιοχών της –οπότε και οι χαρτογραφικές τους αναπαραστάσεις– προτείνονται από ποικίλα κέντρα της ανερχόμενης Δύσης, η διείσδυση της οποίας εντείνεται στην ελληνική Ανατολή. Για τους λόγους αυτούς οι χάρτες του ελληνικού χώρου εκφράζουν διαφορετικές και συχνά αντίζηλες προσεγγίσεις και προτεραιότητες. Επιπλέον, στις διεργασίες κατασκευής τους συναντιούνται επάλληλες παραδόσεις: οι πρακτικές των εμπορευομένων ναυτικών αλλά και οι αυτοψίες των ξένων παρατηρητών, οι θεωρητικές επεξεργασίες των λογίων και τα στρατηγήματα των τεχνικών της αποικιακής εξάπλωσης. Σε αυτές τις αναγνώσεις αντιπαρατίθενται οι φιλοδοξίες των ελλήνων πατριωτών, αλλά και οι γεωγραφικές ανάγκες των παραδοσιακών ελληνικών κοινωνιών, ναυτικού αρχικά και μετέπειτα θρησκευτικού αλλά και γνωστικού τύπου.

Την εποχή κατά την οποία οι ελληνικές περιοχές ήσαν στο μεγαλύτερο ποσοστό τους μέρος του οθωμανικού αυτοκρατορικού συγκρο-

τήματος, η Ελλάδα αναδύεται για μια ακόμη φορά μετά τους ρωμαϊκούς χρόνους ως διακριτή γεωγραφική περιοχή. Οι ουμανιστές χαρτογράφοι του 15ου και του 16ου αιώνα, βασιζόμενοι στην περιφερειακή διαίρεση του αρχαίου κόσμου που πρότεινε ο Στράβων και ο Πτολεμαίος, θα επεξεργαστούν κριτικά τις αρχαίες και τις νεώτερες περιγραφές και θα προτείνουν ανάμεσα στους πρώτους περιφερειακούς χάρτες των περιοχών του 'Παλαιού Κόσμου' και χάρτες της Ελλάδας, αρχαίες και νεώτερης. Πρόκειται πάντα για την Ελλάδα όπως την ορίζει ο Στράβων και ο Πτολεμαίος, ωστόσο οι νέες αναπαραστάσεις συνδυάζουν τα αρχαία δεδομένα, τις αυτοψίες νεώτερων παρατηρητών και τις εμπειρικές χαρτογραφήσεις των ναυτικών. Οι αναπαραστάσεις αυτές έχουν συχνά έναν μεικτό, χαρακτηριστικά ουμανιστικό χαρακτήρα, καθώς συνδυάζουν στοιχεία από την αρχαιότητα και τους νεώτερους χρόνους, ενώ τα ένθετα επεξηγηματικά τους σχόλια αναφέρονται στην αρχαία δόξα του τόπου και την σημερινή του εξαθλίωση. Οι χάρτες αυτοί εμφορούνται από την διδακτική ηθική του ουμανισμού και λειτουργούν ως αλληγορικές εικόνες των κύκλων της ιστορίας και της ματαιότητας των ανθρωπίνων πραγμάτων.

Τα χαρτογραφικά πρότυπα της Ελλάδας και των περιοχών της θα ολοκληρωθούν ήδη στα μέσα του 16ου αιώνα, θα παγιωθούν και θα διαδοθούν ευρύτατα δια της Τυπογραφίας. Τα πρότυπα αυτά θα αποτελέσουν την βάση των χαρτογραφήσεων της Ελλάδας που συναντάμε στους άτλαντες έως τις αρχές του 19ου αιώνα. Στο ίδιο διάστημα παρατηρείται και η άνθηση της τοπογραφίας των ελληνικών περιοχών. Τα νησολόγια θα ξεναγήσουν το δυτικό κοινό στα ελληνικά νησιά, επιμένοντας στα αξιομημόνευτα συμβάντα και στο φράγκικο παρελθόν τους. Παράλληλα η αναδυόμενη περιφερειακή χαρτογραφία και τοπογραφία θα προτείνουν αναλυτικούς χάρτες των περιοχών του ελληνικού χώρου. Η χαρτογραφία αυτή συνδέεται με τις προσπάθειες της Βενετίας να περιώσει το δίκτυο των ανατολικών κτήσεων της, το *Levante Veneto*. Τα σημεία ακμής της σχετικής παραγωγής παρατηρούνται γύρω από σημαντικά πολεμικά γεγονότα, όπως ο πόλεμος της Κύπρου (1570-72), της Κρήτης (1645-1669) ή της πρόσκαιρης κατάληψης της Πελοποννήσου από τους Βενετούς (1685-1715). Πρόκειται

για μια χαρτογραφία εγκωμιαστικού και προπαγανδιστικού χαρακτήρα, που εορτάζει τις νίκες και κοινοποιεί στο ευρωπαϊκό κοινό τα ανδραγαθήματα που έλαβαν χώρα στα βενετσιάνικα 'βασίλεια' της Ανατολής.

Οι Βενετοί δεν ήσαν οι μόνοι διεκδικητές. Οι Γάλλοι κυρίως, αλλά και οι Ολλανδοί, οι Βρετανοί κι αργότερα οι Ρώσοι θα επιχειρήσουν παράλληλες οικονομικές ή στρατηγικές διεισδύσεις στην καθ'ημάς Ανατολή. Τα εμπορικά, πολιτικά και θρησκευτικά προνόμια που απολάμβαναν οι Γάλλοι στην οθωμανική αυτοκρατορία από τις διομολογήσεις του 16ου αιώνα, δημιουργούσαν προϋποθέσεις για αντικατάσταση των Βενετών και την υπαγωγή των «εμπορίων» του Λεβάντε στην γαλλική επιρροή. Οι γαλλικές πρωτοβουλίες θα είναι πυκνές και, από τα τέλη του 17ου αιώνα και μετά, ο χάρτης της Ελλάδας θα γίνει γαλλική υπόθεση. Η γαλλική χαρτογραφία της Ελλάδας του 18ου αιώνα, λόγια και τεχνολογική ταυτόχρονα, θα στηριχθεί σε νέες αυτοψίες και θα εμβαθύνει εξίσου στην μαθηματική και την αρχαιογνωστική αποτύπωση της Ελλάδας και των περιοχών της.

Οι ανταποκρίσεις των Ελλήνων πρέπει να αναζητηθούν στην δημόδη και συχνά ανώνυμη ναυτική χαρτογραφική παραγωγή του 16ου και 17ου αιώνα. Η παραγωγή αυτή είναι προϊόν της αφύπνισης της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, της σύνδεσής της με την βενετική οικονομία και της ανταπόκρισής της στις δημόδεις χαρτογραφικές πρακτικές της Μεσογείου. Τα πράγματα είναι πιο σύνθετα για τους ανθρώπους της ξηράς. Στις παραδοσιακές αγροτικές κοινότητες οι γεωγραφικές έννοιες βιώνονται εμπειρικά. Η διαχείριση των ζητημάτων του χώρου σε μικρή κλίμακα είναι υπόθεση των 'γερόντων και πραχτικών ανθρώπων' που συντηρούν στη μνήμη τους την οριοθέτηση της έγγειας ιδιοκτησίας. Σε μεγαλύτερη κλίμακα ο χώρος παραμένει συνδεδεμένος με τις προσκυνηματικές πρακτικές και την εκκλησιαστική διοίκηση και βιώνεται μέσα από τις λειτουργίες του δικτύου που διαρθρώνουν οι μητροπόλεις με τις ενορίες τους, τα μοναστήρια με τα μετόχια τους και οι μεγάλες πανηγύρεις που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο περιοδικών θρησκευτικών εορτών. Για την παραδοσιακή, την αγροτική κοινωνία, ο χώρος καθορίζεται από την ευσέβεια.

Ο ιερός χώρος θα αποτελέσει το αντικείμενο πολλών απεικονίσεων και περιγραφών. Και εδώ οι ελληνικές πρωτοβουλίες αποτελούν ανταποκρίσεις σε παλαιότερες δυτικές πρακτικές αναπαράστασης και περιγραφής του χώρου, τις οποίες μεταβολίζουν μέσα από ντόπια παραδοσιακά συστήματα πρόσληψης και αναπαράστασης. Στα μέσα του 17ου αιώνα κάνουν την εμφάνισή τους και οι ιεροί ορθόδοξοι χάρτες, χαλκογραφίες μεγάλου συνήθως σχήματος που αναπαριστούν το Σινά, τον Άθω και τα Ιεροσόλυμα. Πρόκειται για ενδιαφέροντα τοπογραφικά υβρίδια, προϊόντα της συνάντησης του λόγιου με το λαϊκό, του θρησκευτικού με το πολιτικό, του δυτικού με το ανατολικό.

Οι λόγιες προσλήψεις του ελληνικού χώρου εκδηλώνονται παράλληλα με τις παραδοσιακές, με διαφορετική ωστόσο ένταση και πυκνότητα. Ήδη από τον 15ο αιώνα φανερώνονται τα πρώτα σημάδια της νέας αντιμετώπισης. Αυτή προέρχεται από τους έλληνες λόγιους που ενσωματώνονται στο ουμανιστικό περιβάλλον. Με αφετηρία τους αρχαίους και τους βυζαντινούς γεωγράφους οι έλληνες ουμανιστές θα εμβαθύνουν στον ορισμό και το περιεχόμενο μιας διακριτής ιστορικής και πολιτισμικής ελληνικής οντότητας. Πρώτη χαρτογραφική πρωτοβουλία της ελληνικής λογισύνης είναι ο μεγάλος χάρτης της Ελλάδας του κερκυραίου ουμανιστή Νικόλαου Σοφιανού (Ρώμη, 1540), που παρουσιάζει τα εδάφη της χαμένης βυζαντινής αυτοκρατορίας και την ελληνορωμαϊκή τους κληρονομιά. Ο χάρτης παρουσιάζει την Ελλάδα ως μέρος του ενοποιημένου και εκχριστιανισμένου ρωμαϊκού κόσμου, και προωθεί μια ιδέα της Ελλάδας, ως ενεργού συντελεστή της ουμανιστικής κληρονομιάς.

Ένα αρχαιογνωστικό κύμα θα παρασύρει την χαρτογραφία της Ελλάδας κατά τον 17ο και τον 18ο αιώνα, με αποτέλεσμα να κυκλοφορήσουν πολλοί χάρτες και περιγραφές, αλλά και αναλυτικοί αρχαιογνωστικοί άτλαντες του ελληνικού χώρου. Σε αυτήν την παράδοση θα ακουμπήσει η ελληνική γεωγραφία και χαρτογραφία του 17ου και του 18ου αιώνα και θα της προσδώσει έναν πατριωτικό, πρώιμο εθνικό χαρακτήρα. Η τελευταία χαρτογραφική πρωτοβουλία του ελληνικού ουμανισμού είναι η *Χάρτα της Ελλάδος* του Ρήγα (Βιέννη, 1797). Η Ελλάδα του Ρήγα καλύπτει την ίδια έκταση με την Ελλάδα του

Σοφιανού, ωστόσο δεν πρόκειται πλέον για την ρωμαϊκή Ελλάδα των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Στο έργο αυτό ο Ρήγας επιχειρεί να δώσει μια χαρτογραφική εικόνα του ελληνορθόδοξου γένους, ως προϊόντος της συνεχούς διασποράς των ελλήνων στον χώρο και τον χρόνο: από τους αρχαίους ελληνικούς αποικισμούς, στους ελληνιστικούς χρόνους και από την βυζαντινή αυτοκρατορία στην ηγεμονία των Φαναριωτών στα Βαλκάνια.

Σε αυτή την σύνθετη κληρονομιά, λόγια και εμπειρική, αρχαιογνωστική και θρησκευτική, θα στηριχθούν οι πρωτοβουλίες ορισμού του ελληνικού χώρου έως τις παραμονές της ελληνικής Επανάστασης. Σε αυτήν θα προβάλουν τις αναμνήσεις του αρχαίου και του αυτοκρατορικού παρελθόντος και την προσμονή της νέας πορείας.

Οι εξερεννήσεις της ιστορικότητας των εννοιών και των αναπαραστάσεων του ελληνικού χώρου, όσες περιλαμβάνονται σε αυτόν τον τόμο, χρωστούν πολλά στον Daniel Nordman και στις συζητήσεις που έγιναν στο Colloquium Budapest, τον Μάιο του 1997, με θέμα «Οι τόποι και τα ονόματά τους στην Ευρώπη». Ευχαριστίες οφείλονται σε όλους όσους προκάλεσαν την συγγραφή του κάθε ενός κεφαλαίου αυτού του βιβλίου. Ειδικότερα στην Χριστίνα Αγριαντώνη και τον Δημήτρη Δημητρόπουλο, τον Ευάγγελο Λιβιεράτο, τον Ηλία Μπεριάτο, την Λουκία Δρούλια, την Αικατερίνη Κουμαριανού, τον Δημήτρη Αποστολόπουλο και τον Βασίλη Παναγιωτόπουλο. Θα ήθελα, ακόμη, να χαιρετίσω την μνήμη του Στέλιου Παπαδόπουλου, που μελέτησε πρώτος τις προσλήψεις του χώρου στην παραδοσιακή ελληνική κοινωνία και μου εμπιστεύθηκε την συγγραφή του κειμένου για την Λοκρίδα. Κυρίως όμως ευχαριστώ και από εδώ τον Ευάγγελο Λιβιεράτο που δέχτηκε να συμπεριληφθούν αυτά τα κείμενα στη σειρά των εκδόσεων Ζήτη «Ταξίδια με χάρτες σε τόπους και ουτοπίες».

Αθήνα, Φεβρουάριος 2008

Επτανησιακή Τοπογραφία

Τα Επτάνησα, με το βενετσιάνικο, το γαλλικό και το βρετανικό παρελθόν τους, τις αριστοκρατικές τους παραδόσεις και τα κοινωνικά τους κινήματα, τα γλωσσικά τους ιδιώματα και τις διαφορετικές ως προς τον ελληνικό λογιωτατισμό πνευματικές και καλλιτεχνικές τους παραδόσεις, αρθρώνουν αναμφισβήτητα μια διακριτή έκφραση του νεοελληνικού. Τα Επτάνησα αποτελούν τόσο στη συλλογική συνείδηση όσο και στη συνείδηση των εντοπίων, μια «άλλη Ελλάδα», που προσδίδει στα ελληνικά εθνο-μορφωτικά χαρακτηριστικά μια ξεχωριστή και υπολογίσιμη δυτική τονικότητα.

Το να αναρωτιέται σήμερα κανείς εάν και κατά πόσο υπάρχει μια χαρακτηριστική και ειδοποιός επτανησιακή ιδιαιτερότητα, μοιάζει εκ πρώτης όψεως παράλογο. Ωστόσο, ο ιστορικός οφείλει να αναλύσει το εάν και κατά πόσο τα διαθέσιμα στοιχεία είναι ικανά να στοιχειοθετήσουν μια επιμέρους τοπική επτανησιακή ταυτότητα ιστορικού χαρακτήρα. Με το σύντομο αυτό κείμενο θα περιορισθώ, μέσα από την μελέτη της παλαιάς χαρτογραφίας των νησιών, σε μία πρώτη διερεύνηση των ορισμών και των αναπαραστάσεων της επτανησιακής τοπικής γεωπολιτικής οντότητας πριν από το 1800.

Οι παλαιοί χάρτες των Επτανήσων

Οι χάρτες των Επτανήσων παρουσιάζουν μια χαρακτηριστική ιδιορρυθμία: ενώ διαθέτουμε μια πληθώρα παλαιών χαρτών μεμονωμένων νησιών της περιοχής, διαθέτουμε ελάχιστους συνολικούς περιφερειακούς χάρτες των Ιονίων Νήσων έως τις παραμονές του 19ου αιώνα.

Οι πολυάριθμοι χάρτες μεμονωμένων νησιών προέρχονται από την πλούσια παραγωγή των χαρτογραφημένων νησιωτικών εγκυκλοπαιδειών, των νησολογίων, χειρόγραφων όσο και έντυπων.¹ Από το πρώτο έργο του είδους, εκείνο του Cristoforo Buondelmonti (c1420) έως το έργο του Coronelli (1700), με την εξαίρεση των έργων εκείνων που αφιερώνονται αποκλειστικά στα νησιά του Αιγαίου (Sonetti, Feretti, Piacenza, Boschini) τα νησολόγια περιλαμβάνουν συστηματικά χάρτες των μεγάλων νησιών του Ιονίου και σπανιότερα αυτοτελείς χάρτες των Παξών, των Εχινάδων και των Αντικυθήρων. Επιπλέον, η πληθωρική παραγωγή νησιωτικών χαρτών των νησολογίων, είχε μιά αξιόλογη επίδραση και τροφοδότησε τα λοιπά γεωγραφικά και χαρτογραφικά είδη με πλούσιο υλικό.

Τα περισσότερα νησολόγια ακολουθούν το πρότυπο, την συλλογιστική και την σειρά παρουσίασης του Cristoforo Buondelmonti,² ο οποίος παραθέτει αυτοτελείς χάρτες και περιγραφές της Κέρκυρας, των Παξών, της Λευκάδας, της Ιθάκης, της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου, των Στροφάδων και των Κυθήρων. Ο Henricus Martellus Germanus³ και ο ανώνυμος Φλωρεντίνος του 1500⁴ αναφέρουν τα ίδια με τον Buondelmonti, στον οποίο στηρίζονται. Ο Piri Reis,⁵ μολονότι

---

1. Για τα νησολόγια (ιταλικά *isolarii*, 'νησογραφίες' κατά τον Μηλιαράκη), βλ. George Toliás, «*Isolarii, Fifteenth to Seventeenth Century*», στο David Woodward (επιμ.), *Cartography in the European Renaissance, The History of Cartography vol. three, part 1*, Σικάγο και Λονδίνο, University of Chicago Press, 2007, σ. 263-284. Επίσης τις εργασίες των M. Guglielminetti, «Per un sottogenere della letteratura di viaggio: gl'isolari fra quattro e cinquecento» *La letteratura di viaggio dal Medioevo al Rinascimento. Generi e problemi*, Αλεξάνδρεια 1989, σ. 107-117, L. Cassi and A. Dei, «Le esplorazioni vicine: geografia e letteratura negli Isolarii», *Rivista geografica italiana* 100 (1993), 205-247 και Frank Lestringant, «Fortunes de la singularite a la Renaissance: le genre de l'Isolario», *Studi francesi* 27 (1984), 415-436; Id., «Insulaires de la Renaissance», in *Prefaces* 5 (1987-1988), 94-98.

2. *Liber Insularum Archipelagi...* (Ρόδος και Κωνσταντινούπολη περί το 1420-1430). Για τον Buondelmonti η βιβλιογραφία είναι εκτενής. Βλ. συνοπτικά R. Weiss, «Buondelmonti» *Dizionario Biografico degli Italiani*, 15 (1972), σ. 198-200.

3. *Insularium Illustratum...*, Φλωρεντία, 1480-90.

4. *Insularum Mundi Chorographia...*, Φλωρεντία, περί τα 1500.

5. *Kitab-I Bahriyye...*, Καλλιπολη, 1520-26. Βλ. Δημήτρης Λούπης, *Ο Πίρι Ρεϊς χαρτογραφεί το Αιγαίο: Η Οθωμανική Χαρτογραφία και η Λίμνη του Αιγαίου*, Τροχαλία, 1999 (=2000).

αρέσκεται στην χαρτογραφική παρουσίαση ευρύτερων περιοχών, παρουσιάζει κι αυτός τα Ιόνια κατά μονάδα.

Σπάνιες πράγματι είναι οι περιπτώσεις εκείνες όπου τα νησολόγια περιλαμβάνουν χάρτες νησιωτικών συμπλεγμάτων ή συνόλων. Ο Benedetto Bordone στο παγκόσμιο νησολόγιό του,⁶ πέρα από τους μεμονωμένους χάρτες των μεγάλων νησιών, παραθέτει και δύο χάρτες όπου εμφανίζεται η Κεφαλονιά με την Ιθάκη και το σύμπλεγμα των Εχινάδων με την Ναύπακτο. Στα σύντομα κείμενα του βιβλίου του, ο Bordone δεν αναφέρεται σε μία λειτουργική ενότητα των νησιών, πέραν ασφαλώς από την διαπίστωση ότι, πλην της Λευκάδας, τα νησιά ανήκαν όλα στη Γαληνότατη Δημοκρατία.⁷

Εξαίρεση αποτελεί το παγκόσμιο χειρόγραφο νησολόγιο του ισπανού κοσμογράφου Alonso de Santa Cruz.⁸ Έργο του 1545, το νησολόγιο αυτό αποτελεί την πλέον προωθημένη και αναλυτική μορφή του είδους, σε βαθμό ώστε να μπορεί να θεωρηθεί ο προάγγελος των παγκοσμίμων ατλάντων. Στο έργο, τα νησιά που μας απασχολούν παρουσιάζονται σε έναν ενιαίο χάρτη (εικ. 1) και στο συνοδευτικό κείμενο ορίζονται και περιγράφονται ως αυτοτελής περιοχή («Yslas en el mar Jonio»). Ο διαφορετικός χειρισμός των νησιών από τον ισπανό κοσμογράφο οφείλεται ενδεχομένως στις λόγιες πηγές της χαρτογραφικής του. Ο Αχελώς ορίζεται ως Αχέρων, ενώ προστίθενται τέσσερις νησίδες στα ανατολικά της Ιθάκης, προκειμένου ο χάρτης να ταιριάζει με τις ομηρικές περιγραφές.

Τα γεγονότα θα στρέψουν την προσοχή των χαρτογράφων και του

---

6. *Libro di Benedetto Bordone nel quale si ragiona de tutte l' Isole del mondo...*, Venetia, N. Zoppino, 1528. Ο R. W. Karrow, Jr. (*Mapmakers of the Sixteenth Century and their Maps; bio-bibliographies of the Cartographers of Abraham Ortelius, 1570*, Σικάγο, 1993, σελ. 92-93), καταγράφει πέραν της πρώτης, τρεις άλλες εκδόσεις του έργου: *Isolario di Benedetto Bordone...*, Venetia, Zoppino, 1534; *Isolario di Benedetto Bordone...*, Venetia, s.d.(1537?) και *Isolario di Benedetto Bordone...*, Venetia, 1547.

7. Για τον Benedetto Bordone και το έργο του, βλ. Lilian Armstrong «Benedetto Bordone, Miniator and Cartographer in Early Sixteenth-century Venice», *Imago Mundi* 48 (1996), 65-92.

8. Βλ. Mariano Cuesta, *Alonso de Santa Cruz y su obra cosmografica*, 2 τόμοι, Μαδρίτη, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1983-84.

Εικ. 1. Alonso de Santa Cruz, «τα νησιά του Ιονίου Πελάγους». Ο χαρτογράφος συνδυάζει αρχαίες πηγές και ναυτικές παρατηρήσεις. Χειρόγραφο, 1545, Μαδρίτη, Εθνική Βιβλιοθήκη, Res. 138, φ. 135.

κοινού στα νησιά του Ιονίου. Η ναυμαχία της Ναυπάκτου (Οκτώβριος 1571) διαδραματίστηκε στους Κουτσουλάρους, ένα σύμπλεγμα νησίδων στη λεκάνη που δημιουργούν οι ακτές της Στερεάς και της Πελοποννήσου με τα κεντρικά νησιά του Ιονίου (Λευκάδα, Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος). Η Ναυμαχία οριοθέτησε την προς δυσμάς επέκταση των Οθωμανών, προσέλαβε εμβληματικές διαστάσεις και εορτάστηκε ως μείζον γεγονός στη χριστιανική δύση. Ένας μεγάλος αριθμός ενημερωτικών χαρτών κυκλοφόρησε, με θέμα την συγκεκριμένη θέση της ναυμαχίας, αλλά και την ευρύτερη περιοχή. Με αφορμή τις ενετοτουρκικές συρράξεις της εποχής, κυκλοφορούν και τα ειδησεογραφικά - ενημερωτικά νησολόγια που περιέχουν πολλούς χάρτες νησιών και ακτών του Ιονίου, λόγω του ότι η περιοχή βρέθηκε στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης. Το πληρέστερο από τα επικαιρικά και σύμμεκτα αυτά έργα είναι το νησολόγιο του Giovanni Francesco Camocio,⁹ έργο που περιλαμβάνει τους περισσότερους από αυτούς τους «ειδησεογραφικούς», έντονα εικονογραφικούς χάρτες, που συναντάμε σε όλες σχεδόν τις συναφείς εκδόσεις.

Εκ πρώτης όψεως το έργο παρουσιάζεται ως ένα παραδοσιακό νησολόγιο, το οποίο, λόγω των επίκαιρων πολεμικών γεγονότων, περιλαμβάνει περισσότερες από ό,τι συνήθως οχυρές παράκτιες θέσεις. Το γεγονός αυτό δεν το απομακρύνει από τον κανόνα του είδους, αφού από τον Buondelmonti και μετά τα νησολόγια περιλαμβάνουν αξιοπρόσεκτες ή αξιομνημόνευτες παράκτιες θέσεις, όπως την Κωνσταντινούπολη, την Καλλίπολη, το Άγιο Όρος ή την Αττική.

Το έργο αυτό, καθώς και τα συναφή του, αποσκοπεί όπως είπαμε, στο να ενημερώσει ένα ευρύ κοινό γύρω από τις πολεμικές εξελίξεις.

---

9. *Isole famose porti, fortezze, e terre marittime... Venetia alla libreria del segno di S. Marco*. Διάφορες εκδόσεις, με διαφορετική κάθε φορά σύνθεση του υλικού, ανάμεσα στα 1565 και τα 1574. Για τις προπαγανδιστικές και ιδεολογικές εν γένει χρήσεις των χαρτών, βλέπε David Woodward, *Maps as Prints in the Italian Renaissance: Makers, Distributors & Consumers*, The British Library, 1996. Ειδικότερα για τις περιοχές των βενετοτουρκικών συρράξεων, βλ. Αναστασία Στουραϊτή, *Ο Άρης στον καθρέφτη: Η δεξίωση του πολέμου του Μοριά (1684-1699) στη Βενετία*, Διδ. Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας Αρχαιολογίας, 2003, σ. 239-301.

Έτσι, οι ειδικές περιστάσεις που το εμπνέουν και τις οποίες επιδιώκει να περιγράψει, επιδρούν στον χαρακτήρα και την δομή του. Τα ενημερωτικά νησολόγια είναι περισσότερο εύληπτα και άμεσα, δεν έχουν συνοδευτικά κείμενα και οι χαρτογραφήσεις τους είναι ιστορημένες με αναλυτικές και γλαφυρές πολεμικές σκηνές.

Πράγματι, τα νησολόγια τύπου Camocio διαφέρουν ως σύλληψη από τα υπόλοιπα: ο πόλεμος έχει έρθει στα νησιά κι αυτός είναι ο λόγος που η εικονογραφική αναπαράστασή του ντύνεται με την μορφή νησολογίου. Η διαφοροποίησή τους από τα άλλα έργα της γραμματείας αυτής έγκειται στο γεγονός ότι τα εύληπτα και ενημερωτικά αυτά έργα δεν αναζητούν στον χώρο ένα φανταστικό δίκτυο νησιωτικών μικρόκοσμων, όπως επιχειρούν τα άλλα νησολόγια, ή εκλεκτικές και θρυμματισμένες αρχαιοδιφικές κοσμογραφίες. Ο χώρος παρουσιάζεται εδώ, εκ των πραγμάτων πλέον, σε εξάρτηση με την λειτουργική του οργάνωση και δομή. Έτσι και οι χάρτες των νησιών του Ιονίου δεν αποτελούν πλέον αυτοτελείς και απομονωμένες κοσμογραφικές μονάδες, αλλά κρίκους στην αλυσίδα των διαδοχικών θεάτρων του πολέμου που συνταράζει το Levante Veneto, την βενετσιάνικη Ανατολή.

Αξίζει να σταθούμε λίγο στη δομή αυτού του έργου. Το νησολόγιο του Camocio ξεκινά από τις βενετικές κτήσεις στα νησιά και τις ακτές της Δαλματίας, συνεχίζει στις αλβανικές και ηπειρώτικες ακτές και όταν φτάνει στα νησιά τα παρουσιάζει σε συνάρτηση με τις απέναντι ακτές: Κέρκυρα, Κόλπος της Πρέβεζας, Λευκάδα, Κάστρο Λευκάδας, η περιοχή της ναυμαχίας της Ναυπάκτου, η αναπαράστασή της και η απεικόνιση οθωμανικών λαφύρων, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος, Μεθώνη, Μάνη, Κύθηρα. Έπειτα συνεχίζει προς τα νησιά του Αιγαίου, την Κρήτη και την Κύπρο, στις μάχες και την άλωση της οποίας θα αφιερώσει αρκετές εικόνες. Στο ίδιο κλίμα και στην ίδια λογική θα δομηθεί και το νησολόγιο του Giuseppe Rosaccio¹⁰ (1598).

---

10. (G. Rosaccio - Giacomo Franco), «*Viaggio da Venetia a Costantinopoli per mare e per terra, & insieme quello di Terra Santa. Da Giosepe Rosaccio, con breuita descritto, nel quale, oltre a settantadui disegni, di geografia e corografia si discorre, quanto in esso viaggio si ritrova, cioe citta, castelli, porti, golfi, isole, monti, fiumi e mari; opera utile a mercanti marinari, & a studiosi di geografia*» In *Venetia, appresso Giacomo Franco*, 1598. Επανάκ-

Ο ίδιος χειρισμός του υλικού θα υιοθετηθεί και από τον Vincenzo Maria Coronelli, στο μνημειώδες νησολογίο του¹¹ που εμπνέεται και εικονογραφεί την τουρκοβενετική σύρραξη στο κατώφλι του 18ου αιώνα, που έφερε την πρόσκαιρη κατάληψη της Πελοποννήσου από τον Francesco Morosini. Στο έργο αυτό, οι ακτές και τα νησιά του Ιονίου εικονογραφούνται με 22 χάρτες και απόψεις. Οι απόηχοι της ναυμαχίας της Ναυπάκτου είναι εμφανείς, τόσο στα έργα του Coronelli, όσο και στα υπόλοιπα κοσμογραφικά έργα του 17^{ου} αιώνα. Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τον μικρό χάρτη των κεντρικών Ιονίων (Λευκάδα, Ιθάκη, Κεφαλονιά, Ζάκυνθος) που προτείνεται στην πεντάτομη εκλαϊκευτική κοσμογραφία του Alain Manesson Mallet (1683).

Οι χειρόγραφοι ναυτικοί χάρτες, οι πορτολάνοι,¹² σπάνια περιλαμβάνουν τα ονόματα των νησιωτικών συμπλεγμάτων κι έτσι δε μπορούν να μας βοηθήσουν ως προς το ζήτημα που μας απασχολεί. Εντούτοις αξίζει να σημειωθεί εδώ το γεγονός ότι τα Επτάνησα δεν αποτελούν αντικείμενο επιμέρους ειδικής χαρτογράφησης στους πορτολάνους, ούτε δίνεται σε αυτά κάποια ειδική έμφαση, πλην μιας εξαιρέσεως, εκείνης του ανώνυμου ελληνικού ναυτικού πορτολάνου άτλαντα της Λούκκα. Στο ωραίο αυτό ελληνικό έργο του πρώτου ημίσεως του 16ου αιώνα, υπάρχει και μια σπάνια χαρτογράφηση της θαλάσσιας περιοχής που κείται ανάμεσα στην Πελοπόννησο και την Σικελία, στην οποία κεντρική θέση κατέχουν τα νησιά του Ιονίου.¹³ Ο χρωματισμός των νησιών και ο υπερβολικός τονισμός της Κεφαλονιάς μάς κάνει να υποθέτουμε ότι ο ανώνυμος χαρτογράφος σχετιζόταν με την περιοχή (εικ. 2).

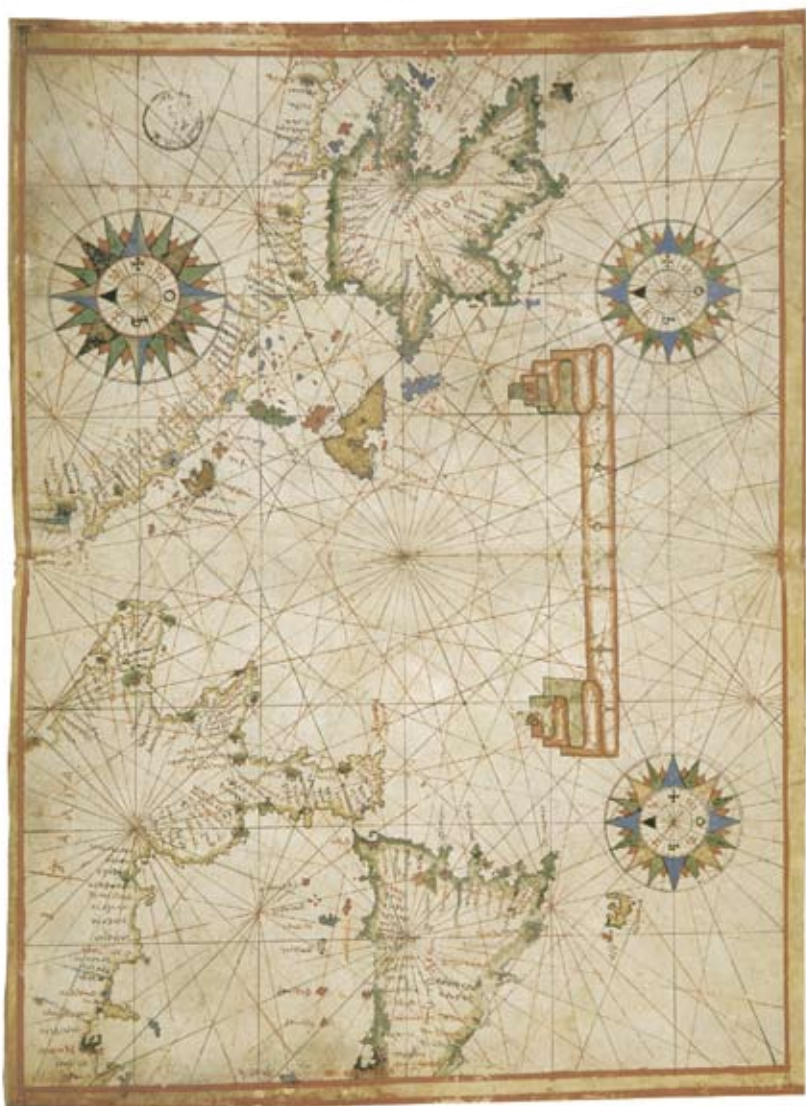
δοση χ.χ. (1610) από τον M. Sadeler.

11. Vincenzo Maria Coronelli, *Isolario dell' Atlante Veneto, parte prima / seconda...*, Βενετία, 1696.

12. Η βιβλιογραφία είναι εκτενέστατη. Βλ. συνοπτικά Tony Campbell, «Portolan Charts from the late thirteenth century to 1500», στο J. B. Harley & David Woodward (επιμ.), *Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean, The History of Cartography vol. One*, Chicago and London, University of Chicago Press, 1987, σελ. 371-463 και Corradino Astengo, *La cartografia nautica mediterranea dei secoli XVI e XVII*, Γένοβα, 2000.

13. Βλ. Γιώργος Τόλιας, *Οι Ελληνικοί Ναυτικοί Χάρτες Πορτολάνοι*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ - Ολκός, 1999, χάρτης ΑΙ1.3, σ. 124-125 και 190-191.

Εικ. 2. Φύλλο ελληνικού πορτολάνου άτλαντα των αρχών του 16ου αι., του Ανωύμου της Lucca, με ιδιαίτερη έμφαση στην απεικόνιση των νησιών μεταξύ Πελοποννήσου και νοτίου Ιταλίας. Lucca, Κρατική Βιβλιοθήκη, MS 1898, 8.

Οι πορτολάνοι χάρτες θα μπορούσαν ωστόσο να μας προσφέρουν μια έμμεση πληροφορία για τα νησιά, αν τους εξέταζε κανείς με γνώμονα τις ευρύτερες περιοχές στις οποίες τα εντάσσουν οι χαρτογράφοι. Δεν υπάρχει κανόνας που να ορίζει τις περιοχές που χαρτογραφούνται στους πορτολάνους. Ωστόσο, η μακρά αντιγραφική παράδοση και ο χρηστικός χαρακτήρας των έργων, παγίωσε ορισμένες πρακτικές. Σύμφωνα με μία από τις πρακτικές αυτές, τα νησιά του Ιονίου περιλαμβάνονται στους χάρτες της Αδριατικής, μαζί με την Νότιο Ιταλία και την Πελοπόννησο, διαμορφώνοντας έτσι έναν ευρύτατο «Κόλπο της Βενετίας»¹⁴. Η επιλογή της συγκεκριμένης αυτής περιοχής συναντάται τόσο σε επιμέρους χαρτογραφήσεις ναυτικών ατλάντων, όσο και σε αυτοτελείς ναυτικούς χάρτες πορτολάνους (εικ. 3).

Η επανάληψη υποδηλώνει κανονικότητα και η συχνή αυτή αναπαράσταση πιστοποιεί την ύπαρξη ενός ζωτικού χώρου, συνδεδεμένου με τις εμπορικές δραστηριότητες της Βενετίας. Στις ίδιες περιστάσεις και σε συγγενείς διαθέσεις πρέπει να χρεώσει κανείς και τους έντυπους ναυτικούς άτλαντες της προβηγκιανής σχολής και ειδικότερα εκείνους των υδρογράφων Jean Nicolas Bellin και J. Roux. Ο άτλας του πρώτου κυκλοφόρησε στα 1771¹⁵ ενώ του δεύτερου στα 1764.¹⁶ Πρόκειται για ναυτικά βοηθήματα που απευθύνονται στις πρακτικές ανάγκες της εποχής και παρουσιάζουν τους εμπορικούς δρόμους και τους σταθμούς πάνω στους οποίους είχε εδραιωθεί η

---

14. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που ενισχύει την άποψή μας προσφέρεται από τα σπαράγματα ενός πρώιμου πορτολάνου χάρτη αυτής ακριβώς της περιοχής. Τον χάρτη κατασκεύασε στο Ρέθυμνο ο πλοηγός Antonio Pelekan στα 1459 και τον υπέγραψε ως ακολούθως: *Antonio pelekan admiralo al retino o fato questo cholfo 1459 ano 4 lujo*. Βλ. Πύργος Τόλιας, *ό.π.* ΑΡ1, σ. 81 και 179.

15. Jean Nicolas Bellin, *Description Géographique du Golfe de Venise et de la Morée...*, Μασσαλία, 1771.

16. J. Roux, *Receuil des principaux plans des Ports et Rades de la Mer Méditerranée extraits de ma carte en 12 feuilles*, Μασσαλία, 1764 κ.ε. Στον άτλαντα περιλαμβάνεται και ένας χάρτης των κεντρικών Επτανήσων: «Carte des Isles Ste Maure, Cephalonie et Zante», (και Chr. Zacharakis, *A Catalogue of Printed Maps of Greece, 1477-1800*, Αθήνα, ²1992, map no 1980, plate 451).

Εικ. 3. Visconte Maggiolo, «Ο κόλπος της Βενετίας», Χειρόγραφος ναυτικός χάρτης του 1512, Πάρμα, Παλατινή Βιβλιοθήκη, π. 1614.

βενετική Ανατολή. Έτσι, στον άτλαντα του Belin τα Ιόνια, διατεταγμένα κατά την φορά των μεσημβρινών, σαν δρόμος πλακόστρωτος με κατεύθυνση την Αφρική,¹⁷ δεν παρουσιάζονται ως αυτόνομη γεωγραφική οντότητα, αλλά ως κρίκοι - σταθμοί της αλυσίδας που οδηγούσε τους εμπόρους από τις σκάλες της Ανατολής στα λιμάνια της Κεντρικής Ευρώπης.

Τα Επτάνησα δεν αναφέρονται ως αναγνωρίσιμη ξεχωριστή οντότητα ούτε στην έντυπη χαρτογραφία των γεωγραφικών ατλάντων κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Το στοιχείο αυτό παραμένει σημαντικό ως προς τα ζητήματα που διερευνούμε, καθώς μέσα από τα έργα αυτά καλλιεργήθηκε, τυποποιήθηκε και, εν τέλει, παγιώθηκε η περιφερειακή διάρθρωση του χώρου από τα τέλη του 16ου αιώνα και μετά. Με μία εξαίρεση, που παραμένει ενδεικτική. Πρόκειται για ένα αντίγραφο του χάρτη της Ελλάδας του Guillaume Delisle (1700), που συμπεριέλαβε ο M. A. Salmon στον άτλαντά του, έργο που κυκλοφορεί από τα 1725 και μετά.¹⁸ Μολονότι ο χάρτης παρουσιάζει όλη την νότιο Βαλκανική, ο τίτλος αναφέρεται αποκλειστικά στα Επτάνησα: «Carta Geografica del Levante Veneto o sia delle isole del Mar Ionio nella Grecia». Ο παράδοξος τίτλος του χάρτη πρέπει να ερμηνευθεί σε συνάρτηση με την τελική απώλεια των υπόλοιπων ενετικών κτήσεων της Ανατολής και την συρρίκνωση του Levante Veneto στα νησιά του Ιονίου.

Οι μόνοι έντυποι χάρτες πριν τα 1800 που προσδίδουν στα Επτάνησα μία αυτοτελή γεωγραφική οντότητα, προέρχονται από έργα ιστορικής γεωγραφίας, με άλλα λόγια από έργα που επιθυμούν να παρουσιάσουν τα γεωγραφικά μορφώματα του αρχαίου κόσμου.

Το ζήτημα της ονομασίας των Επτανήσων στους ιστορικούς χάρτες προσκρούει στη δεύτερη χαρακτηριστική ιδιορρυθμία της επτανησιακής χαρτογραφίας. Πρόκειται για το πρόβλημα της ονοματολογίας των διαφόρων παλαιών χαρτών της περιοχής, όχι τόσο ως προς

---

17. Για να θυμηθούμε την εικόνα του R. Blanchard που γοήτευσε τον Michel Mollat du Jourdin.

18. M.A. Salmon, *Atlas...*, 1725, 1740-54 (Zacharakis, map. no 2050, plate no 454).

τις παλαιές ονομασίες των νησιών, οι οποίες είναι λίγο πολύ γνωστές, όσο ως προς την ονομασία της θαλάσσιας περιοχής, η οποία αποτελεί και το φυσικό ενωτικό στοιχείο των νησιών, την ικανή και αναγκαία γεωγραφική παράμετρο, ώστε τα νησιά να αποτελέσουν ένα σαφώς προσδιορισμένο και αυτοτελές σύνολο.

Το ζήτημα είναι γνωστό, το έχει μελετήσει αναλυτικά στα 1888 ο Αντώνιος Μηλιαράκης.¹⁹ Ο έλληνας γεωγράφος, διερευνώντας τις διάφορες θέσεις του Ιονίου Πελάγους κατά τους αρχαίους Έλληνες και τους λατίνους συγγραφείς, κατάληξε στο συμπέρασμα ότι γύρω από την ονομασία του Ιονίου υπάρχει μια παλαιά διχοστασία, καθώς με το όνομα αυτό περιγράφονταν διαφορετικές θάλασσες της περιοχής. Πράγματι, σύμφωνα με την ελληνική γεωγραφική γραμματεία, κατά την μυθική και προϊστορική γεωγραφία, με τον όρο «Ιόνιο πέλαγος» ονομαζόταν ολόκληρος ο κόλπος της Αδριατικής, από τον μυχό της έως την Κρήτη (από τον Ηρόδοτο και έως τον 2ο μ.Χ. αιώνα, ο όρος αντιστοιχούσε μόνον στη μεταξύ Ιλλυρίας και Απουλίας θάλασσα), «Αδριατικό πέλαγος» το προς Βορρά υπόλοιπο, ενώ το προς Νότο υπόλοιπο (το σημερινό Ιόνιο) ονομαζόταν «Σικελικό πέλαγος». Αντιστρόφως, σύμφωνα με την λατινική γεωγραφική γραμματεία, «Αδριατικό Πέλαγος» ονομαζόταν η σημερινή Αδριατική και «Ιόνιο πέλαγος» το σημερινό Ιόνιο.

Έτσι, η ιστορική χαρτογράφηση της περιοχής, σε εξάρτηση πάντοτε από τις φιλολογικές πηγές των χαρτογράφων, αντικατοπτρίζει πιστά τις παλινωδίες του όρου και αποτελεί βασικό πρόσκομμα στην παγίωση μιας κοινά αποδεκτής ορολογίας, οπότε και ενός επίσημου προσδιορισμού για τα Επτάνησα.

Πρώτος στη σειρά αυτών των ιστορικών χαρτών της Ελλάδας, ο χάρτης του κερκυραίου Νικόλαου Σοφιανού,²⁰ έργο το οποίο στηρί-

---

19. Αντώνιος Μηλιαράκης, *Μελέτη περί της θέσεως του Ιονίου Πελάγους εν τη αρχαία και νέα γεωγραφία*, Αθήνα, Αδελφοί Περρή (Βιβλιοπωλείο της Εστίας), 1888.

20. Σώζονται μόνον ένα αντίτυπο της δεύτερης έκδοσης (Βασιλεία, Oporin, 1545) και τρία αντίτυπα της τρίτης έκδοσης (Ρώμη, [Baldo], 1552): *Totius Graeciae descriptio. N. Sophianus studiosis S. Tabella ipsa ostendere poterit, si longe impensiori cura, atque exactiori diligentia quam hactenus, eam pro chorographi[a]e et geographi[a]e, ratione et ordine,*

ζεται κυρίως στους αρχαίους Έλληνες γεωγράφους. Ο Σοφιανός στον τίτλο του δίνει την περιφερειακή σύνθεση της Ελλάδας, χωρίς να αναφέρεται στα Επτάνησα ως διακριτή ιστορική περιφέρεια. Ωστόσο τα Επτάνησα για τον Σοφιανό, καθώς και για όσους βασίστηκαν στον χάρτη του έως τον 18ο αιώνα, βρέχονται από την Αδριατική.

Η ίδια ονομασία συναντάται και σε όσους χαρτογράφους στηρίζονται (αμέσως ή εμμέσως) στην αρχαία ελληνική γεωγραφική γραμματεία, όπως ο Bordone, ο Camocio, ο Basilicata ή ο Boschini. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι και στους τρεις χάρτες της Κρήτης που φιλοτέχνησε ο Γεώργιος Σιδέρης, αναφέρεται ότι το νησί βρέχεται στα δυτικά από την Αδριατική θάλασσα,²¹ πράγμα που μαρτυρεί για τις λόγιες ελληνικές πηγές της έμπνευσης του κρητικού χαρτογράφου.

Αντιθέτως, οι κατασκευαστές ιστορικών χαρτών, όσοι στηρίχθηκαν στους λατίνους γεωγράφους, προκρίνουν την δική τους ονοματολογία. Στον ιστορικό άτλαντα του Abraham Ortelius, το *Parergon*,²² παρατίθεται σε έναν μωσαϊκό νησιωτικό χάρτη, ανάμεσα στην Κρήτη (που αποτελεί το κύριο θέμα της χαρτογράφησης), την Κορσική και την Σαρδηνία, ένας μικρός ιστορικός χάρτης που παρουσιάζει την ηπειρωτική ακτή με τα νησιά από την Κέρκυρα έως την Ζάκυνθο και φέρει ως τίτλο *Insulae Maris Ionii*²³ (εικ. 4). Ο χάρτης περιλαμβάνει

---

conati sumus describere: ut opera quoque nostra studiosis ipsis (quibus mirifice gratificari cupimus) non nihil utilitatis afferrentur... Romae in templo Boni Eventus. M.D.LII. Για τον Σοφιανό και το χάρτη του βλ. Émile Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs au XVe et XVIe siècle..., tome premier, Παρίσι, 1885, σ. 266. Robert W. Karrow, Jr., Mapmakers of the Sixteenth Century and their Maps, Bio-Bibliographies of the Cartographers of Abraham Ortelius, 1570, Σικάγο, 1993, σ. 495. Επίσης εδώ, σ. 161-192.

21. Γ. Τόλιας, *Οι Ελληνικοί ναυτικοί χάρτες...*, ό.π. GS8, GS9.16 και GS10.11.

22. Πρόκειται για ένα ιστορικό παράρτημα του *Theatrum Orbis Terrarum*, που κυκλοφόρησε από τα 1579 και εξής. Βλ. Liliane Wellens - de Donder, «Un Atlas Historique: le Parergon d' Ortelius», *Abraham Ortelius, 1527-1598, cartographe et humaniste*, Βρυξέλες, 1998, σ. 83-92.

23. Βλ. M. P. R. van den Broecke, *Ortelius Atlas Maps: An Illustrated Guide*, t'Goy, 1996 και Zacharakis, map no 1621, plate 342.

σύντομους τοπωνυμικούς πίνακες, στους οποίους παρατίθεται η ομηρική ονοματολογία των νησιών.

Εικ. 4. Abraham Ortelius, «*Insulae Maris Ionii*» λεπτομέρεια από τον ιστορικό μωσαϊκό χάρτη της Κρήτης, της Κορσικής και της Σαρδηνίας. Αμβέρσα 1584. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμούρκα.

Το *Parergon* του Ortelius έμελλε να σταθεί το πρότυπο των ιστορικών ατλάντων που κυκλοφόρησαν κατά τον 17ο αιώνα και συνάμα μία πηγή για την ιστορική γεωγραφία της περιόδου του κλασικισμού. Έτσι, στο έργο τόσο του Philippe Briet όσο και του Philippus Cluverius, συναντάμε ιστορικούς χάρτες οι οποίοι, κατά το πρότυπο του Ortelius, αναφέρονται στα νησιά του Ιονίου πελάγους και στην εμπλοκή τους στην ομηρική γεωγραφία²⁴ (εικ. 5, 6).

Στο έργο του Briet και του Cluverius στηρίχθηκε μεθοδολογικά και ο Μελέτιος Μήτρου, προκειμένου να συντάξει την δική του *Γεω-*

24. P. S. J. Briet, «*Isles de la Mer Ionienne*», *Parallela Geographiae Veteris et Novae*, 1648 (Zacharakis, map no 469, plate 78). P. Cluverius, «*Epirus hodie Canina cum maris Ionii Insulas Corcyra seu Corfu, Cephalonia seu Cefalogna ...*», *Introductionis in Universam Geographiam*, 1624 κ.ε. (Zacharakis, map. no 628, plate 109). Johannes Laurenberg, «*Insulae Maris Ionii*», *Graecia Antiqua*, 1660 κ.ε και J. Gronovius (επιμ.), *Thesaurus Graecarum Antiquitatum*, 1699 κ.ε. (Zacharakis, ό.π., map no 1312).

Εικ. 5. P. S. J. Briet, «Isles de la Mer Ionienne», *Parallela Geographiae Veteris et novae*, 1648. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμούρκα.

Εικ. 6. P. Cluverius, «Epirus hodie Canina cum maris Ioniis Insulas Corcyra seu Corfu, Cephalonia seu Cefalogna ...», *Introductionis in Universam Geographiam*, 1624 κ.ε. Αθήνα, Συλλογή Μαργαρίτας Σαμούρκα.

γραφία.²⁵ Ο Μελέτιος στη *Γεωγραφία* του προτείνει πρώτος στη νεώτερη ελληνική γραμματεία την αντιμετώπιση των Επτανήσων ως ενιαίο γεωγραφικό σύνολο, το οποίο αν και δεν έχει ακόμη δική του αναγνωρίσιμη ονομασία πέραν της γεωγραφικής του θέσεως (τα νησιά αναφέρονται ως «παρακείμενα τη Ηπείρω»), αντιμετωπίζονται ως ειδική επιμέρους ενότητα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην προβολή της σύγχρονης κατάστασης των τόπων πάνω στην αρχαία, που με επιτυχία και μεθοδικότητα επιχείρησε ο Έλληνας γεωγράφος. Ο Μελέτιος πράγματι προτείνει μια γεωγραφική αντιστοίχιση των περιφερειών της Ελλάδας του 17ου αιώνα με εκείνες της αρχαιότητας. Η *Παλαιά και Νέα Γεωγραφία* του εισάγει πρώτη τις μεθόδους και τα ιδεολογήματα της ιστορικής και συγκριτικής γεωγραφίας στην ελληνική σκέψη. Η βαθιά λογιοσύνη του και η συστηματική συγκριτική εργασία του, είχαν σαν αποτέλεσμα αφενός μεν ένα πλήρες και εφαρμόσιμο σύστημα, αφετέρου δε μια λεπτομερή και αναλυτική ταύτιση αρχαίων και νεώτερων περιοχών. Η μεθοδολογία του Μελέτιου έμελλε να επικρατήσει τελικά. Η σημερινή Ελλάδα, μετά από τρεις αιώνες φιλολογικού συγκρητισμού, καταλήγει να ταυτίζεται με τον χώρο που ιδεάστηκε ο Μελέτιος.

Ο Δανιήλ Φιλιππίδης και ο Γρηγόριος Κωνσταντάς (οι Δημητρείς) από την πλευρά τους, με την χαρακτηριστική ανθρωπολογική τους περιέργεια και την συστηματική τους μέριμνα να αποδώσουν την ζωντανή και δημόδη ονοματολογία των ελληνικών περιοχών, ονομάζουν τα νησιά «Φραγκονήσια».²⁶ Ο όρος αυτός, πιθανότατα σε προφορική χρήση από τους Έλληνες της Ηπείρου, αποδίδει την εθνο - μορφωτική απόσταση που χώριζε τα νησιά από τους Έλληνες κατοίκους της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τουλάχιστον στις συνει-

---

25. *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά και Νέα...*, Β' έκδοση υπό Γαζή, Βιέννη, 1807, τ.2. Η *Γεωγραφία* του Μελέτιου πρέπει να συντάχθηκε κατά τα μέσα της δεκαετίας 1690. Για τις πηγές του Μελέτιου, βλέπε Κωνσταντίνος Θ. Κυριακόπουλος, *Μελέτιος (Μήτρος) Αθηνών, ο Γεωγράφος (1661-1714)*, 2 τόμοι, Αθήνα, 1990, τόμος 1ος, σ. 583-594 και σ. 594-607, όπου ο αναλυτικός πίνακας των δανείων του συγγραφέα.

26. Οι Δημητρείς χρησιμοποιούν τον επίσημο γεωγραφικό όρο για την περιοχή στην επικεφαλίδα του σχετικού κεφαλαίου: «Περί των δυτικών νήσων της Ελλάδος οπού είναι εις το Ιώνιο Πέλαγος». Βλ. Αικ. Κουμαριανού (επιμ.), *Νεωτερική Γεωγραφία*, Αθήνα, 1988, σ. 248.

δήσεις των τελευταίων. Αυτήν ακριβώς την απόσταση επιχειρούν να μειώσουν οι Δημητριάδες στο κείμενό τους, επιμένοντας στην περιγραφή κάθε ενός νησιού ότι οι κάτοικοι είναι Έλληνες ανατολικού θρησκευματος και τονίζοντας το ομηρικό παρελθόν τους.

Τα πράγματα θα αλλάξουν για την χαρτογραφία των Ιονίων από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά. Σε αυτό θα συντρέξουν λόγοι μορφωτικοί και κυρίως πολιτικοί. Ο διαμελισμός της Βενετίας στα 1797, η προσάρτηση της Επτανήσου στη δημοκρατική Γαλλία, η ίδρυση της Ιονίου Πολιτείας και οι μετέπειτα γαλλικές και βρετανικές τύχες της, έως την τελική της προσάρτησης στο ελληνικό κράτος, έφεραν τα νησιά στο διεθνές προσκήνιο και δημιούργησαν μια πρώτη, επανησιακή ή ιόνιο, γεωπολιτική πραγματικότητα.

Ήδη τον πρώτο χρόνο της αυτοτελούς ύπαρξής τους, τα Επτάνησα είδαν την κυκλοφορία ενός γεωγραφικού άτλαντα αφιερωμένου αποκλειστικά σε αυτά. Πρόκειται για το χαρτογραφικό παράρτημα στην έκδοση του ταξιδιού του André Grasset Saint Sauveur (1799).²⁷ Η μικρή επικράτεια ονομάζεται ακόμη «Πρώην Βενετικές Κτήσεις στην Ανατολή», ωστόσο τα Επτάνησα χαρτογραφούνται τόσο συνθετικά όσο και αναλυτικά, ως ενιαίο πολιτειακό μόρφωμα. Θα ακολουθήσουν από κοντά κι άλλες χαρτογραφήσεις, γαλλικές πρώτα, βρετανικές αργότερα.

Αλλά και οι μορφωτικοί λόγοι δεν είναι αμελητέοι, ιδίως για την πορεία του ιδεολογικού υπόβαθρου της Επτανησιακής ιστορικής ταυτότητας. Η ομηρική γεωγραφία και η εν γενέσει επί του εδάφους εφαρμογή της, η ομηρική αρχαιολογία, έστρεψαν ξανά προς τα Επτάνησα την προσοχή των ειδικών. Δεν είναι εδώ ο κατάλληλος χώρος για να αναφερθούμε αναλυτικά στο ζήτημα της ομηρικής γεωγραφίας, ένα από τα μείζονα επιστημονικά ζητήματα που απασχόλησαν τις ελληνικές σπουδές κατά τον 19ο και τον αρχόμενο 20ό αιώνα.²⁸ Αυτό που χρειάζεται να

---

27. André Grasset Saint Sauveur Jeune, *Voyage historique, litteraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du Levant... Accompagné d'un Atlas de trente planches composé de la carte générale, des mouillages, des vues des costumes et monumens anciens, et des médailles et inscriptions Grecques et Romaines*, Παρίσι, 1799.

28. Βλ. πρόχειρα G.E. Daniel *Towards a History of Archaeology*, Λονδίνο, 1981 και W. A.

συγκρατήσουμε εδώ είναι ότι η γένεση της ομηρικής γεωγραφίας, ιδίως εκείνης των Ιονίων νήσων, συμπίπτει με την διαμόρφωση της Ιονίου Πολιτείας και σε μεγάλο βαθμό την νομιμοποιεί ιστορικά. Ένας από τους πρώτους γεωγράφους-αρχαιολόγους που περιέγραψε την περιοχή είναι ο Jean-Baptiste Lechevalier, ο απεσταλμένος του Choiseul Gouffier στην Τροία. Στην έκδοση των παρατηρήσεών του θα συμπεριληφθεί και ένας χάρτης του «Βασιλείου του Οδυσσέα»²⁹, ο οποίος περιλαμβάνει την Λευκάδα, την Κεφαλονιά, την Ιθάκη και την Ζάκυνθο. Θα ακολουθήσουν κι άλλοι ομηρικοί ταξιδιώτες στα Ιόνια, κυρίως Άγγλοι. Σημαντικότεροι ανάμεσά τους οι Sir William Gell και Edward Dodwell. Θα χαρτογραφήσουν, θα ζωγραφίσουν και θα περιγράψουν τα νησιά, αναμγνύοντας επιδέξια το ομηρικό παρελθόν με το παρόν.

Θα ήθελα, πριν κλείσω αυτήν την εποπτική ανασκόπηση της χαρτογραφίας των Ιονίων, να αναφερθώ σύντομα στον ζακυνθινό χαρτογράφο Καπετάν Νικόλα Κεφαλά³⁰ (Ζάκυνθος 1770 - Θεσσαλονίκη 1850) και στη σειρά των τριών χαρτών της Μεσογείου που εξέδωσε στο Παρίσι στα 1818.³¹ Ο λόγος είναι ότι και οι τρεις χάρτες αφιερώ-

---

Mc Donald, *The discovery of Homeric Greece*, 1967. Ειδικότερα για τα Επτάνησα, Κ. Kilian, «Αρχαιολογικές έρευνες στα νησιά του Ιονίου», *Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών* 5 (1978-80), Αθήνα 1982, σ. 47-55.

29. Jean Baptiste Lechevalier, «Carte du Royaume d' Ulysse», *Voyage dans la Troade...*, Παρίσι, 1799.

30. Ο Καπετάν Νικόλας περιπλανήθηκε εξαπατώντας τους συνανθρώπους του στην Ευρώπη, την Ασία και την Αμερική, όπου πήγε γύρω στα 1820, με ένα μπρίκι που ναυπήγησε ο ίδιος στη Ρωσία. Ανέλαβε διάφορες σκοτεινές διπλωματικές αποστολές για λογαριασμό του Μεχμέτ Αλή Μιρτσά της Περσίας και στα 1825, επικεφαλής στολίσκου, επιδόθηκε σε πειρατικές επιδρομές κατά των οθωμανικών πλοίων στην Ερυθρά Θάλασσα, με το πρόσχημα της ενίσχυσης των επαναστατημένων Ελλήνων. Με το ίδιο, αλλά και με διάφορα άλλα προσχήματα, επιδόθηκε σε οικονομικές απάτες ανά τον κόσμο, από την Ινδία έως την Βρετανία, το Βατικανό και την Παλαιστίνη. Κατέληξε στη Θεσσαλονίκη, όπου πέρασε το τελευταίο μέρος του πολυτάραχου βίου του καταχρόμενος της ευπιστίας του αρχιεπισκόπου της πόλης (το μετά θάνατον κληροδότημα που του είχε υποσχεθεί αποδείχθηκε ότι ήταν μόνον πέτρες).

31. Κεφαλάς Νικόλαος, *Χάρτα εκτεταμένη του Αρχιπελάγους σχεδιασθείσα επιμελής παρά του καπετάν Νικολού Κεφαλά εκ νήσου Ζακύνθου εις ην προσδιωρίσθη η αληθής θέσις των μερών και νήσων, ήν έχει το εν προς το άλλο, εσημειώθησαν Δε διάφοροι ξηραί και σκόπελοι, αι οποία παρά του ιδίου παρατηρήθησαν εις τα διάφορα κατά καιρούς τα-*

νονται στη διοίκηση των Ιονίων Νήσων: *Ταπεινώς Δε παρεμού του εκδότου προσφέρεται η παρούσα προς τα εκλαμπρά μέλη της νεοσυσταθείσης Διοικήσεως των Ελευθέρων Ηνωμένων Επαρχιών των Ιονικών Νήσων.*

Πέρα από αυτή την σειρά χαρτών ο Καπετάν Κεφαλάς δημοσίευσε «Θαλάσσιον Οδηγία» και «Θαλάσσιον Νομοθεσία» (Βιέννη, 1817), καθώς και μια πλαστή πραγματεία «Περί πατρίδος του Ομήρου», την οποία ισχυριζόταν ότι εντόπισε στη βιβλιοθήκη της Μονής Βατοπεδίου.

Η Επτανησιακή Εδαφικότητα

Οι πηγές μας όλες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι προ του 1800, για την ακρίβεια προ του 1798, δεν έχει δημιουργηθεί και παγιωθεί κάποια γεωπολιτική έννοια για τα Ιόνια Νησιά, με εξαίρεση εκείνης του Levante Veneto, η οποία κάλυπτε αρχικά πολύ περισσότερες περιοχές, έως ότου περιορισθεί σε αυτά με την συρρίκνωση της βενετικής αποικιακής αυτοκρατορίας στη Μεσόγειο, μετά το 1715. Σε όλη αυτή την μακρά διάρκεια, τα νησιά δεν φαίνονται να συνδέονται με τρόπο ώστε να συγκροτούν και να αρθρώνουν μία, έστω και δευτερευούσης σημασίας, γεωγραφική οντότητα. Η παρατήρηση αυτή έρχεται σε αντίθεση με την ιστορική θέαση των αναλυτών του 19ου και του 20ου αιώνα, που θέλουν να βλέπουν έναν ιδιαίτερο γεωμορφωτικό χαρακτήρα στην περιοχή από την απαρχή ήδη της ξένης κατάκτησης.

ξείδια του, προς χρίσιν των ομογενώντου Γραικών, Παρίσι, 1818.

—, *Χάρτα ναυτική συμμαζωμένη, του πρώτου μέρους της Μεσογυίου Θαλάσσης, από το στενόν Γκιπράλτας έως Μάλτας σχεδιασθείσα επιμελώς παρά του Καπετάν Νικολάου Κεφαλά εκ νήσου Ζακύνθου, μεταφευμένη Δε εις τον Μεσημβρινόν της Κωνσταντινουπόλεως, προς χρίσιν και μεταχείρισιν των ομογενώντου Γραικών, Παρίσι, 1818.*

—, *Χάρτα ναυτική συμμαζωμένη, του πρώτου μέρους της Μεσογυίου Θαλάσσης, από Μάλτας έως Αλεξανδρέτας και μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, σχεδιασθείσα επιμελώς παρά του Καπετάν Νικολάου Κεφαλά εκ νήσου Ζακύνθου, Μεταφευμένη Δε εις τον Μεσημβρινόν της Κωνσταντινουπόλεως προς χρίσιν και μεταχείρισιν των ομογενώντου Γραικών, Παρίσι, 1818.*

Οι ποικίλες τοπικότητες στον ελληνικό χώρο, είναι πράγματι συνδεμένες με την κατάλυση του αυτοκρατορικού σχήματος του Βυζαντίου. Τα διάφορα πολιτικά μορφώματα που προέκυψαν από την διάλυση της αυτοκρατορίας, εκδήλωσαν από νωρίς την τάση ιστορικής νομιμοποίησης της ιδιαιτερότητάς τους, πράγμα που ανιχνεύεται ήδη στα χρονικά των κατακτήσεων (Κύπρος, Μοριάς κ.ο.κ.).

Έτσι και ο Ερμάνος Λούντζης, «ένθερμος φίλος της ανεξαρτησίας και αυτονομίας του έθνους [του]»,³² σε μία απόπειρα ιστορικής νομιμοποίησης του επτανησιακού κρατικού μορφώματος της εποχής του (1856), διακρίνει την γένεση μιας αυτοτελούς, τοπικής ιδιαιτερότητας των Ιονίων ήδη στη Δ' σταυροφορία: «... μέχρι των ημερών, καθ' ας η σφοδρά λαίλαψ, η συνταράξασα άπασαν την Ανατολήν, απέσπασεν από της εθνικής ολομελείας τας νήσους ταύτας, και έδωκεν εις αυτάς ατομικότητα τινά ιδίαν...», θα γράψει.³³ Εντούτοις, στην περίπτωση των Επτανήσων τα πράγματα ενδέχεται να μην ακολούθησαν αυτό ακριβώς το σχήμα. Οι λόγοι θα μπορούσαν να είναι εξίσου γεωγραφικοί και ιστορικοί.

Τα Επτάνησα δεν αποτελούν συμπαγή γεωγραφικό χώρο. Μοιράζονται σε τρεις ενότητες: Στα βόρεια, απέναντι από τις υψηλές ακτές της Ηπείρου και της Αλβανίας, των οποίων αποτελεί την συνέχεια, η Κέρκυρα με τις δορυφορικές νησίδες της και λίγο νοτιότερα της, το σύμπλεγμα των Παξών. Στο μέσον το αρχιπέλαγος της Κεφαλονιάς, απέναντι από την Ακαρνανία και την Αχαΐα, με την σχεδόν νήσο Λευκάδα, την Ιθάκη, την Ζάκυνθο και τα εσωτερικά νησιωτικά συμπλέγματα στις εκβολές του Αχελώου. Στον νότο τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα, οι μόνες ορατές νησιωτικές κορφές του τόξου που ενώνει την ανατολική Πελοπόννησο με την Κρήτη.³⁴

Η ιστορική τους μοίρα δεν ήταν επίσης κοινή. Στην αρχαιότητα τα Επτάνησα διαμόρφωσαν πολιτικές οντότητες και τοπικές αλληλεξαρ-

---

32. Ερμάνος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί των Ενετών*, Αθήνα, Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1856, σ. 217.

33. Ερμάνος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως...*, ό.π., σ. ιγ'.

34. Élisée Reclus, *Nouvelle Géographie Universelle, La Terre et les Hommes. I: L'Europe Méridionale*, Παρίσι, Hâchette, 1876 σ. 107.

τήσεις ανάλογες με τις γεωγραφικές συνθήκες. Στους ομηρικούς χρόνους οι τρεις επτανησιακές ενότητες φαίνεται πως αποτελούσαν ισάριθμα πολιτικά μορφώματα. Στους χρόνους των αποικισμών, το καθένα από τα νησιά ακολούθησε την δική του μοίρα και μόνον με την ρωμαϊκή κατάκτηση τα νησιά εντάχθηκαν, μαζί με όλον τον αρχαίο κόσμο, σε ένα σχήμα περισσότερο συλλογικό.

Κατά τους πρώιμους βυζαντινούς αιώνες οι διοίκησή τους υπήρξε σκιώδης. Η Κεφαλονιά, η Ζάκυνθος και τα Κύθηρα υπάγονταν στην επαρχία Αχαΐας και η Κέρκυρα σε εκείνη της Παλαιάς Ηπείρου. Μόνο όταν τα νησιά βρέθηκαν στο επίκεντρο των ιταλικών ενδιαφερόντων της αυτοκρατορίας ιδρύθηκε, πριν από τα 809, το θέμα Κεφαλληνίας και έλαβε έναν επίσημο χαρακτήρα η ναυτική περιφέρεια που περιλάμβανε την Κεφαλονιά και την Κέρκυρα, ενδεχομένως και την Ζάκυνθο.³⁵ Με τις νορμανδικές επιδρομές, η Κεφαλονιά, η Ιθάκη και η Ζάκυνθος αποσπάστηκαν από την βυζαντινή αυτοκρατορία στα 1185, έμειναν υπό την κυριαρχία των Ορσίνι έως τα 1324, των Ανδεγαυών της Νάπολης έως τα 1357, των Τόκκων έως τα 1483, των Οθωμανών έως τα 1500, οπότε πέρασαν στην κυριαρχία των Βενετών. Η Κέρκυρα κατελήφθη από τους Γενουάτες (1199) ενώ μετά την Δ' σταυροφορία περιήλθε στους Ενετούς (1205), πέρασε για ένα μικρό διάστημα στους Δεσπότες της Ηπείρου (1214-1259), έπειτα στους Ανδεγαυούς της Νάπολης (από τα 1267 έως τα 1386), οπότε επανήλθε στη βενετική κυριαρχία. Η Λευκάδα γνώρισε μια μακρά περίοδο υπό τους Οθωμανούς (1479-1699, με μια ενετική κατάληψη στα 1684), αφού είχε περάσει από τα χέρια των Δεσποτών της Ηπείρου, των Ορσίνι, των Δουκών των Αθηνών και των Τόκκων. Τα Κύθηρα μετά από διάφορες περιπέτειες περιήλθαν στους Βενετούς στα 1363.³⁶

Έτσι η βενετική κυριαρχία στάθηκε διαφορετική για το καθένα και η ολοκλήρωσή της στα 1500 (στα τέλη του 17ου, για την Λευκά-

---

35. Βλ. Α. Petrusi, *Costantino Porfirogenito, De Thematisibus*, Βατικανό, 1952 174 κ.ε. Δ.Α. Ζακυθινός, «Θέμα Κεφαλληνίας», *Επτανησιακά Φύλλα*, Δεκ. 1953, 23-27.

36. Βλ. συνοπτικά Δ. Ζακυθινός, «Αι ιστορικά τύχαι της Επτανήσου και η διαμόρφωσις του επτανησιακού πολιτισμού», *Πρακτικά του Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου*, Αθήνα 1969, 357-380.

δα), δρομολογεί ορισμένες ενοποιητικές διαδικασίες, οι οποίες ωστόσο δεν συγκλίνουν απαραίτητα στη διαμόρφωση «ιονίου» ή «επτανησιακής» οντότητας, παρά τις διαβεβαιώσεις σύγχρονων ιστορικών.³⁷

Το θεσμικό πλαίσιο της βενετικής κυριαρχίας³⁸ παίζει στον τομέα αυτό έναν καθοριστικό ρόλο και η συστηματική μελέτη του θα απέφερε αναμφισβήτητα πολύτιμα στοιχεία ως προς την διαμόρφωση της ιονικής εδαφικότητας. Σύμφωνα με το δαιδαλώδες φεουδαρχικό και ομοσπονδιακό σύστημα της Γαληνότατης, στην Κέρκυρα εδρεύει ο Γενικός Προβλεπτής της Θάλασσας (που αργότερα ονομάστηκε Γενικός Προβλεπτής της Ανατολής), η δικαιοδοσία του οποίου απλώνεται σε όλη την βενετική Ανατολή. Αυτός ελέγχει περιοδεύοντας τους τοπικούς Προβλεπτές που διορίζει η Βενετία ανά δύο χρόνια και λογοδοτεί στους επίσης περιοδεύοντες ανώτερους Βενετούς αξιωματούχους. Τα εσωτερικά κερκυραϊκά θέματα είναι αρμοδιότητα του Βάλιου, του τοπικού Προβλεπτή, αντίστοιχου με τους Προβλεπτές των άλλων κτήσεων. Η εξουσία ασκείται από αυτούς τους ανά διετία διορισμένους Βενετούς τοπάρχες, σε συνδυασμό με τα τοπικά συμβούλια των Ευγενών, με τα οποία βρίσκονται σε διαρκή ανταγωνισμό.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το κάθε ένα από τα νησιά του Ιονίου διατηρεί την ατομικότητά του (με εξαίρεση τους Παξούς που εξαρτώνται από την Κέρκυρα και την Ιθάκη που εξαρτάται από την Κεφαλονιά) και προσβλέπει στην Κέρκυρα, το διοικητικό κέντρο της βενετικής Ανατολής και έδρα του ενδιάμεσου άρχοντα, του Γενικού Προβλεπτή της Θάλασσας. Μόνο κατά τον 18ο αιώνα, μετά την οριστική απώλεια κάθε ελπίδας ανάκτησης της Πελοποννήσου, τα Επτάνησα,

---

37. «...Υπό την δυναστεία της Βενετίας αι νήσοι του Ιονίου απήρτισαν κοινότητα γεωγραφικήν και πολιτικήν, οίαν ουδέποτε εν τω παρελθόντι επέτυχον...» (Ζακυθηνός, *ό.π.*, σ. 361) ή: «... Η ολοκλήρωσις της υπό την Βενετιαν πολιτικής ενότητος παρεσκεύασε τας απαραίτητους προϋποθέσεις δια την δημιουργίαν κοινότητος κοινωνικής και πολιτισμικής...» (*ό.π.*, σ. 362).

38. Για τους βενετικούς θεσμούς στις ελληνικές χώρες βλ. Ερμ. Λούντζης, *ό.π.* Γ. Πλουμίδης, *Οι Βενετοκρατούμενες Ελληνικές Χώρες Μεταξύ του Δεύτερου και του Τρίτου Τουρκοβενετικού Πολέμου (1503-1537)*, Ιωάννινα, 1974. Δ. Αρβανιτάκης (εκδ.), *Οι Αναφορές των Βενετών Προβλεπτών της Ζακύνθου (16ος-18ος αι.)*, Βενετία, 2000.

τελευταία ανάμνηση του πάλαι ποτέ κραταιού αποικιακού οικοδομήματος της Βενετίας, ταυτίζονται με την βενετική Ανατολή και αποκτούν, εκ των πραγμάτων, έναν διακριτό ρόλο.³⁹

Η στρατηγική τους θέση στο ευρωπαϊκό εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου θα είναι αυτή που θα φέρει εκεί τους δημοκρατικούς Γάλλους, έπειτα τους αυτοκρατορικούς Ρώσους ή Γάλλους, τέλος τους Βρετανούς.⁴⁰ Η κατάληψη των νησιών από τους δημοκρατικούς Γάλλους και η διοικητική τους διαίρεση σε τρία διαμερίσματα (Κερκύρας, Ιθάκης και Αιγαίου) και, ιδίως, η ίδρυση της Ιονίου Πολιτείας, έθεσαν το ζήτημα της επτανησιακής ταυτότητας. Στη διαπίστωση αυτή συνηγορεί η νωρίτερη απουσία όρων που να υποδηλώνουν τα νησιά στο σύνολό τους,⁴¹ κοινών χρονικών ή συλλογικής επτανησιακής ιστοριογραφίας,⁴² τα χωριστικά και στασιαστικά κινήματα που σημειώνονται στα περισσότερα νησιά κατά την περίοδο 1800-1807 και που καταστέλλονται με ένοπλες παρεμβάσεις των ξένων εγγυητριών δυνάμεων.

Το ιδεολόγημα, ωστόσο, της ιστορικής επτανησιακής ταυτότητας οικοδομήθηκε μέσα στον 19ο αιώνα σε βαθμό ώστε τα Επτάνησα να

---

39. Αυτό εκδηλώνεται και με την κοπή νομισμάτων που φέρουν την ένδειξη «Corfu Cefa. Zan».

40. Βλ. Ν. Μοσχονάς, «Τα Ιόνια Νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ΙΑ', 382-402 και αναλυτικότερα τις παλαιότερες εργασίες των G. Pauthier, *Les îles Ioniennes pendant l'occupation française et le protectorat anglais, d'après des documents inédits tirés des papiers du général de division comte Donzelot, gouverneur général des îles Ioniennes sous le premier Empire*, Παρίσι, Duprat, 1863. Π. Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από της συστάσεως αυτού μέχρι της ενώσεως έτη 1815-1864*, τόμοι 2, Ζάκυνθος, 1877. Γ. Ε. Μαυρογιάννης, *Ιστορία των Ιονίων Νήσων αρχομένη τω 1797 και λήγουσα τω 1815...*, τόμοι 2, Αθήνα, 1889. E. Rodocanachi, *Bonaparte et les îles Ioniennes. Un épisode des conquêtes de la République et du premier Empire (1797-1816)*, Παρίσι, 1899. Gaston Levy, *De la condition Internationale des îles Ioniennes depuis le Congrès de Vienne jusqu' à nos jours*, Παρίσι, 1901.

41. Ο όρος «Ιονικοί νήσοι» απαντά πρώτη φορά στην προκήρυξη του ρώσου Ναυάρχου Ουσακώφ στα τέλη του 1799. Βλ. Π. Χιώτης, *Σειράς Ιστορικών Απομνημονευμάτων τόμος 3*, σ. 733.

42. Ενώ αντιθέτως είχαν συνταχθεί, ήδη από τον 17ο αιώνα, τοπικές ιστορίες για το κάθε νησί χωριστά. Ας σημειωθεί ότι μία από τις μέριμνες της Ιονικής Ακαδημίας των αυτοκρατορικών Γάλλων, ήταν η θέσπιση της θέσης του *Ιστοριογράφου των Ιονίων Νήσων*, την οποία κατέλαβε ο Ανδρέας Μουστοξύδης.

αποκτήσουν τελικά την δική τους ιστορία, την δική τους ιστοριογραφία, ακόμη και την δική τους βιβλιογραφία. Αναμφισβήτητη η ταυτόχρονη ύπαρξη του Βασιλείου της Ελλάδας και της Ιονίου Πολιτείας ανέδειξε σημαντικές κοινωνικές και μορφωτικές αποκλίσεις, αποκλίσεις που οφείλονταν κυρίως στο διαφορετικό παρελθόν και τις αντίστοιχες εμπειρίες των δύο σχηματισμών.

Η διερεύνηση των μεθοδεύσεων και των εξελικτικών σταδίων αυτής της σύνθετης διεργασίας στον χώρο της ιδεολογίας και των νοοτροπιών, αποτελεί σίγουρα μία ενδιαφέρουσα προοπτική. Προς το παρόν, θα ήθελα να κλείσω με μία συμπερασματική διαπίστωση του κόμητα Ερμάνου Λούντζη, πρώτου ιστοριογράφου της Επτανήσου:

«...Μικροσκοπικά ούτως ειπείν επικράτειαι, οποίας εσχμάτιζον αι νήσοι, δεν εδύναντο να έχωσιν αξιώσεις αυτονομίας και ανεξαρτησίας, καθ' ον μάλιστα καιρόν ολοκλήρου του λοιπού Ελληνικού έθνους η υποδούλωσις κατεδίκασεν αυτάς να υπόκηται εις κραταιότερους, και τούτους ξένους. Επαρχιακά προνόμια, εγχωρίους εγγυήσεις, αστικήν ύπαρξιν, μόνα τα τοιαύτα εδυνάμεθα τότε να απαιτήσωμεν, και τα τοιαύτα οι Ενετοί, ως δια της ιστορίας απεδείχθη, αυθορμήτως και αδόλως εχορήγησαν...».⁴³

---

43. Ερμάνος Λούντζης, *Περί της πολιτικής καταστάσεως...*, ό.π., σ. 211.